

Poštovní známky jako platidla

Zdeněk Kutina

Při bádání zaměřeném na jiná témata jsem často narážel na fakt, že se v některých měnových zemích v určitých obdobích používaly v peněžním oběhu poštovní známky jako platidla. Připomněl mi to článek Václava Hrušky zveřejněný na webových stránkách příbramské pobočky ČNS¹.

Byly to ceniny, takže nebyl problém je používat jako nouzová platidla již nesoucí vlastní hodnotu. Dělo se tak ve značné míře ve válečných dobách, kdy bylo potřeba nahradit nedostatek mincí v oběhu, způsobený tím, že si obyvatelstvo tezaurovalo hodnotné mince, zvláště stříbrné či dokonce zlaté. V takové situaci byla pak přijímána výjimečná opatření, jako emise nízkých nominálů haléřových hodnot nebo právě využití poštovních známek jako oběživa. K takovým nouzovým platidlům se státy, obce a firmy uchýlovaly i v dobách inflace a hyperinflace, ale i za jiných ekonomicko-politických poměrů.

Je to určitě fenomén hodný pozornosti sběratelů, zvláště těch, kteří se zaměřují mj. na nouzová platidla. V minulém století vyšla k tomuto tématu v zahraničí řádka časopiseckých i knižních prací. U nás však v tomto směru narážíme na nedostatek kompetentního zdroje informací, nejlépe kompletního katalogu v češtině. Takovým žádoucím zdrojem, ovšem v němčině, je padesát let stará práce Alberta Picka². Jiný katalog, vydaný v USA³, se věnuje takovýmto platidlům, vydávaným však pouze na území USA. A podobně několik katalogů, které se věnovaly vždy jedné měnové zemi.

A ve kterých měnových zemích byly poštovní známky uplatněny jako nouzová platidla? Podle Picka to byly **v Evropě** Belgie, Československo, Dánsko, Francie, Horní Slezsko, Itálie, Lucembursko, Maďarsko, Monaco, Německo, Norsko, Portugalsko, Rakousko, Rusko, Řecko, Srbsko a Španělsko; **v Americe** Argentina, Brazílie, Kolumbie, Uruguay a USA; **v Africe** Alžírsko, Francouzská Guinea, Madagaskar, Rhodésie a Pobřeží Slonoviny; v Asii Cejlon, Korea, Tchajwan a Turecko ; **v Oceánii a v Indickém oceánu** Nová Kaledonie a Komorské ostrovy.

¹ Hruška, Václav: Poštovní známka použitá jako nouzové platidlo pražské firmy v letech 1920-1921. www.cnpb.wz.cz

² Pick, Albert: Briefmarkengeld. Klinghardt & Biermann, Braunschweig 1970

³ Kravitz, Robert J.: A Collector's Guide to Postage & Fractional Currency. 2nd edition

Nesetkal jsem se s tím, že by se v posledních padesáti letech někde vyskytla nová emise poštovních známek jako oběhových peněžních prostředků, lze tedy Pickův katalog považovat za stále aktuální.

V tomto článku jsou uvedeny pouze ukázky exemplářů z několika měnových zemí.

Pick v katalogu i ve svém Lexikonu uvádí nejčastější příklady („z velkého množství“) toho, jak byly poštovní známky zformovány pro potřeby peněžního oběhu⁴. Je totiž nabíledni, že kvůli svým mnohdy nepatrným rozměrům a kvůli rubu obdařenému lepem musely být pro peněžní oběh vhodně uzpůsobeny.

Jedním z takových způsobů bylo jejich umístění na odolný papír a přitisk dodatečného textu. Takto byly vydány např. v **Rusku v roce 1915** nominály 1, 2, 3, 10, 15 a 20 kopějek:

přítisk na rubu, v překladu: „obíhá naroveň s měděnou mincí“

V **Řecku** to v roce 1922 u nominálu 10 lepta vyřešili svérázně tak, že

na rubu byl natištěn zrcadlově převrácený obraz lící strany:

Úpravy poštovních známek pro potřeby peněžního oběhu spočívaly v několika přístupech – buďto byly známky za tímto účelem již tištěny na různý papírový podklad s doprovodným textem, jak ukazují výše uvedené příklady, případně s dalšími prvky, nebo byly chráněny různými druhy obalů, do nichž se vkládaly buď speciální tisky anebo známky nalepené na různý papírový či jiný podklad.

Specifickým způsobem se do této problematiky zapsaly **Spojené státy**. Nedostatek mincí v důsledku vzplanutí občanské války (1861 – 1865) byl řešen emisemi papírových platidel v měnových subjednotkách, tedy v centech. První emise z let 1862 a 1863 nesla označení postage currency, poštovní měna. Tvořily ji nominály 5, 10, 25 a 50 centů o shodném rozměru 65,5 x 45 mm, které nesly střídavě portréty amerických presidentů Thomase Jeffersona a George

⁴ Pick, Albert: Papiergeld-Lexikon. Heinrich Gietl Verlag, Regenstauf 1992. 3., přepracované vydání

Washingtona. U každého existovaly varianty se zoubkovanými a s rovnými okraji.

Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Fractional_currency

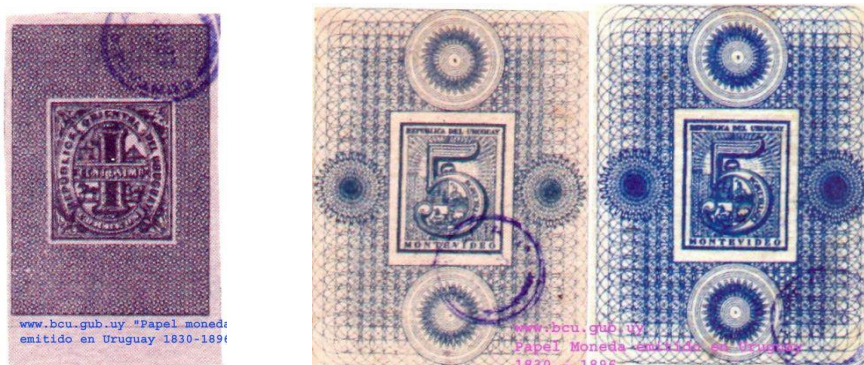
Jejich uvedení do oběhu se setkala s jistými problémy. Byly sice zákonnými platidly, bylo však možno jimi platit zboží nejvýše do hodnoty 5 dolarů a za bankovku bylo možno vyměnit sadu těchto platidel v souhrnné částce 5 \$. Dalším problémem bylo, že občané často zaměňovali prostou poštovní známku a poštovní měnu. Proto vydal newyorský poštovní mistr 11. října 1862 v listu The New York Times prohlášení, ve kterém vysvětluje: „Poštovní známky“ vydává pouze Ministerstvo pošt a podle zákona mohou být používány jenom jako výraz zaplacení poštovního. „Poštovní měnu“ vydává tajemník Ministerstva financí nebo jeho asistenti podle zákona schváleného Kongresem 17. července 1862 a ta nemůže být použita k úhradě poštovního..“. Za poštovní měnu bylo ovšem možno na poště nakoupit poštovní známky tak jako jinde jakékoliv zboží. Zřejmě proto, aby k takovýmto zmatkům nedocházelo, byly další čtyři emise denominované v centech již určeny za běžné platební prostředky.

V té samé době byly pro účely oběhu použity také reálné poštovní známky o hodnotách 1, 3, 5, 10, 12, 24, 30 a 90 centů, a to tak, že jejich výřezy s portréty a označením hodnoty byly vlepeny do mosazných nebo postříbřených kulatých obalů (kapslí) o průměru 25 mm, na jejichž zadní straně byly vyraženy různé reklamy:

V historicky stejném období se k použití poštovních známek jako měny uchýlili podle amerického vzoru i v **Uruguayi**. Na základě zákona z 11.1.1868 se přistoupilo k tisku kopií poštovních známek doplněných širokým okrajovým

dekorem v hodnotách 1, 5, 10, 15 a 20 centésimos. Tato platidla začala být stahována z oběhu v červnu 1869, kdy do země dorazily mince ražené ve Francii⁵.

Uruguayská poštovní měna – 1 a 5 centésimos

Fenomén použití poštovních známek jako platidel se ovšem daleko více projevil až ve 20. století.

Když se vrátíme **k Rusku**, můžeme v revoluční době vysledovat jejich výskyt v regionálním nebo lokálním měřítku:

krymská vláda 1918, 50 kopějek; text na rubu: обігá jako platidlo

město Oděsa 1917, 20 kopějek; text na rubu: дробнé platidlo města Oděсы

banky

Rostov 1918; platidlo vydané rostovskou pobočkou Státní

Teritoriálně i časově blízka jim byla první **ukrajinská papírová platidla**, tedy ta z nich, která byla denominována v dílčích měnových jednotkách šagiv⁶:

⁵ Zdroj: web Uruguayské centrální banky

bcu.gub.uy/BilletesMonedas/Museo/Sellos.Moneda.aspx

⁶ Šimeček, Alexej: Georgij Ivanovič Narbut, autor návrhů prvních ukrajinských bankovek. Notafilie 42, s. 46-49

Každá země měla v tomto ohledu svůj vlastní přístup.

Poštovní správa v **Srbsku**, která byla vládním úřadem, vydala v roce 1915 jako nouzová platidla soubor poštovních známek v hodnotách 5, 10, 15, 20, 25, 30, 50 para. Všechny hodnoty měly stejný rozměr a shodný obraz (výjev zobrazující krále Petara na bojišti v roce 1914), lišily se pouze barvou. Zvláštností emise bylo, že hodnoty 5 a 10 para byly použitelné jak jako poštovní známky, tak i jako oběhová platidla; vyšší hodnoty pak byly určeny výhradně pro peněžní oběh.

Přebohatou žeň emisí poštovních známek jakožto platidel vydalo za poválečné inflace od roku 1918 **Rakousko**. Lze u nich rozeznat čtyři základní typy:

- 1/ známky vytištěné na zvláštním papíru
- 2/ známky na papíru nalepené
- 3/ známky zasunuté do obalu nebo do vyraženého otvoru
- 4/ známky uzavřené do kovových nebo plastových kapslí (Kapselgeld)⁷

ukázka 2. typu

ukázka 3. typu

⁷ <https://geldschein.at/notgeld/briefmarken-kapselgeld.html>

Velkou oblibu emitentů si získal 4. typ, který imitoval vzhled mincí a skýtal příležitost pro reklamu jejich výrobků. Bylo zjištěno, že každá taková kapsle změny nejméně třikrát denně majitele.

ukázky rubových stran kovových a plastových kapslí určených k umístění reklamy

Výskyt celuloidových kapslí byl kvůli výrobním nákladům značně vyšší než těch kovových.

Dánsko obohatilo známkovou měnu třeba v obou světových válkách. Tamní produkce měla vzhled poštovních známek vsazených do celofánového obalu:

z doby 1. světové války 2.sv.válka: 1/stejný emitent, 2/exemplář bez reklamy

zdroj: <https://www.jaysmith.com/Lists/Denmark/Denmark-Postal-Currency-Encased-Postage-Stamp-Coins.html>

Období od dubna 1931 do dubna 1939 **ve Španělsku** je označováno za druhou španělskou republiku. Brzy po vzniku levicové vlády v roce 1936 vypukla občanská válka, v níž proti vládě a levicovým silám stála armáda a pravice od monarchistů až po fašisty. Tak jako jinde ve světě byl těmito událostmi dotčen mj. i peněžní oběh.

Na základě vládního dekretu z 24.2.1938 byly vyrobeny emise z poštovních známek nalepených na kartonová kolečka⁸. Emise měly širokou nominální skladbu, největší - ta poslední – dosáhla až 14 nominálů. Každá z emisí nesla jiný motiv:

1/ velké číslice označující hodnotu v céntimos

revers shodný u všech emisí

2/ portréty různých osobností

⁸ Bautista, Juan: El sello moneda de la República. Miró Agulló, 2008

3/ alegorie Republiky

4/ státní znak zasazený mezi větve typických španělských stromů a rostlin

5/ státní znak mezi dvěma antickými sloupy (motiv shodný s grafikou na rubu)

avers a revers

Pokud jde o **Německo**, Pick uvádí celkem 60 lokalit, v nichž různé firmy vydávaly platidla buď s použitím skutečných poštovních známek nebo v podobě jejich výtisků na speciální podklad. A u **Francie** je známo několik emisí s papírovým podkladem a velké množství kapslových. U dalších evropských zemí se vyskytují různé.

Československo: Pokud jde o předmět, popsáný ve zmíněném článku V. Hrušky, jsem přesvědčen, že ho vůbec nelze řadit mezi nouzová platidla. V letech 1920 – 1921 rozhodně nebyl v Československu, a tedy ani v Praze, pociťován nedostatek tehdy ještě platných mincí habsburské říše. Proto je ona poštovní známka, zasazenou do kovového pouzdra, třeba považovat za ryze reklamní a marketingovou záležitost železářského obchodu, což ostatně připouští i autor zmíněného článku. A. Pick ve svém katalogu tento exemplář neuvádí, jinak zmiňuje všechny nouzovky uvedené v článku V. Hrušky a navíc jednu z Českých Budějovic: firma M.Glogau s česko-německým textem, b.d. (1920) s 20haléřovou karmínovou známkou, vloženou do kartonu. U všech těchto exemplářů bych však jejich zařazení mezi nouzová platidla bral s velkou rezervou., protože ČSR nebyla zasažena inflací jako země, kde taková platidla byla východiskem z nouze.

Fenomén využití poštovních známek jako oběhového platidla pronikl do jisté míry i na další kontinenty, tedy do **Afriky, Asie i Oceánie**.

Madagaskar byl v letech 1895 – 1960 francouzskou kolonií.

V roce 1916 byla pro Madagaskar a závislá území vydána platidla ve formě poštovních známek. Na rubové straně byla zobrazena různá zvířata (pes, zebu), název území, pro které bylo platidlo určeno a hodnota ve francouzských francích.

Také **Pobřeží slonoviny** bylo od počátku 20. století do roku 1960 pod francouzskou správou.

V roce 1920 tam byla použita známková měna. Kartonový arch byl perforován - jak je zřetelné na hodnotě 10 centimů - a na každý dílek byla nalepena poštovní známka. Dílky pak byly odtrhovány z kartonu a výsledkem bylo dvojí zoubkování – jak známky, tak platidla. Platidlo bylo přerazítkováno výrazem „hodnota pro výměnu“ a hodnotou ve francouzských francích. Znamenalo to, že takováto platidla byla v příslušném množství směnitelná za bankovky.

Někdejší japonská nadvláda nad různými teritorii ve východní Asii také zanechala stopu „známkové měny“.

Na Tchajwanu byly v roce 1920 jako náhrada za mince dány do oběhu japonské poštovní známky nalepené na speciálním podkladu v hodnotách 1, 3, 10 a 20 sen:

zde hodnota 3 sen

Ačkoliv by se mohlo zdát, že následující exemplář patří do tchajwanské emise, jde o platidlo v hodnotě 5 sen, vydané v roce 1917 **pro Koreu**:

Korea 5 sen 1917

Za 2. světové války vydala také vláda **Cejlonu** jeden exemplář s datem 1. června 1942 a hodnotou 5 centů:

Slova „toto je zákonné platidlo pro platby v částce do pěti rupií“ připomínají obdobnou praxi někdejší americké „poštovní měny“ (viz výše).

V Oceánii, přesněji v Korálovém moři východně od Austrálie, se nachází ostrov **Nová Kaledonie**. Od poloviny 19. století byl francouzskou kolonií (zpočátku využíván jako trestanecká kolonie) a dosud je francouzským zámořským územím.

V letech 1914-1923 vydávala Banque de l'Indo-Chine / Indočínská banka poštovní známky nalepené na kartonu jako oběhové platidlo, a to v hodnotách 25, 50 centimů a 1 frank, přičemž 50 centimů měla dvě podoby – na jedné byly známky 35 + 15 centimů, na druhé 50centimová známka.

25 centimů, avers a revers

50 centimů, avers a revers

50 centimů, avers a revers

1 frank, avers a revers

V roce 1922 stejná banka vydala emisi poštovních známek vlepených do kapslí:

25 centimů, avers a revers

50 centimů, avers a revers

Tento článek samozřejmě nemůže postihnout celou světovou produkci poštovních známek upravených k účelům peněžního oběhu. Autor jej předkládá sběratelům papírových platidel k posouzení a k zamyšlení nad specifickou kombinací propojující filatelii s notafilii a numismatikou obecně.